

МІФОГЕОГРАФІЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВІЗІЯ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Мирослава ВЛАХ

Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів, Україна

Abstract. *The essence of mythogeography as an interdisciplinary scientific direction that studies the relationships between myth and geospace is clarified. The place of mythogeography in the knowledge system at the semantic intersection of mythology and geographical science is revealed. The directions of classical, modern and postmodern mythogeographic research are determined.*

Key words: *myth, mythology, geography, mythogeography, geomythology.*

Актуальність наукового напрямку міфогеографія (англ. *mythogeography, mythical geography*) зумовлена широким використанням поняття міф у теоретичних і прикладних дослідженнях гуманітарної сфери за умов зміни методологічних засад науки в епоху модернізму і постмодернізму, а також застосуванням міждисциплінарного підходу для повного і усебічного розгляду складних геопросторових проблем.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності міфогеографії як міждисциплінарної наукової дисципліни, визначенні напрямів класичних, модерних і постмодерних міфогеографічних досліджень, окресленні можливостей застосування результатів міфогеографічних досліджень у різних напрямках життєдіяльності людини.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано діахронійний підхід, який уможливив розкрити еволюцію змісту понять міф, міфогеографія, а також загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння) для опису міфогеографічного матеріалу і визначення тенденцій розвитку міфогеографії.

Огляд публікацій. В українськомовній географічній науці публікації міфогеографічної проблематики майже відсутні. Термін міфогеографія вживають переважно фахівці з культурології, історії, літературознавства, висвітлюючи питання локальної фольклористики, формування образів території або аналізуючи літературні твори. Міфогеографічний підхід у дослідженні природної, культурної спадщини, в конструюванні просторових міфів, географічних образів більше висвітлено в зарубіжних публікаціях [10; 18].

Виклад основного матеріалу. Попри те, що термін міфогеографія набув поширення порівняно недавно, коріння міфогеографічного способу мислення сягає давніх часів і виявляється в різних формах упродовж історії розвитку культури і науки. До прикладу, графік, побудований за допомогою інструмента *Google Books Ngrams Viewer*, показує найвищу частку терміноодиниці *mythische Geographie* (міфологічна географія) та *Mythische Geographie* (Міфологічна географія) в німецькомовних публікаціях у 1820–1840 роках і подальше її зниження впродовж ХХ ст. (рис. 1). Зазначимо, що міфогеографія натовді не була академічною дисципліною в сучасному розумінні. Поняття міфогеографія використовували фольклористи, етнографи, історики, письменники, вивчаючи народні вірування, міфи, легенди, «святищенні» місця.

Історико-культурний контекст розвитку міфогеографії у ХІХ ст. становив романтизм та інтерес до «народного духу». У німецькомовному світі, особливо під впливом ідей Й. Г. Гердера (1744–1803) та братів Грімм, активно розвивались етнографія, фольклористика та ідеї про національну ідентичність, вкорінені у міфах, легендах. Географічні простори розглядались як носії пам'яті, міфу, національного духу (*Volksgeist*), що сприяло вживанню термінів на кшталт *Mythogeographie*. Німецькі науковці також активно досліджували «інші» культури, поєднуючи їхні простори з місцевими міфами, що стимулювало розвиток «міфічних географій» у ХІХ ст. Інтелектуальні передумови до вжитку в німецькій географії терміна міфогеографія пов'язані з дослідженнями Александра Гумбольдта («Космос», 1845–1962), Оскара Пешеля («Народознавство», 1875).

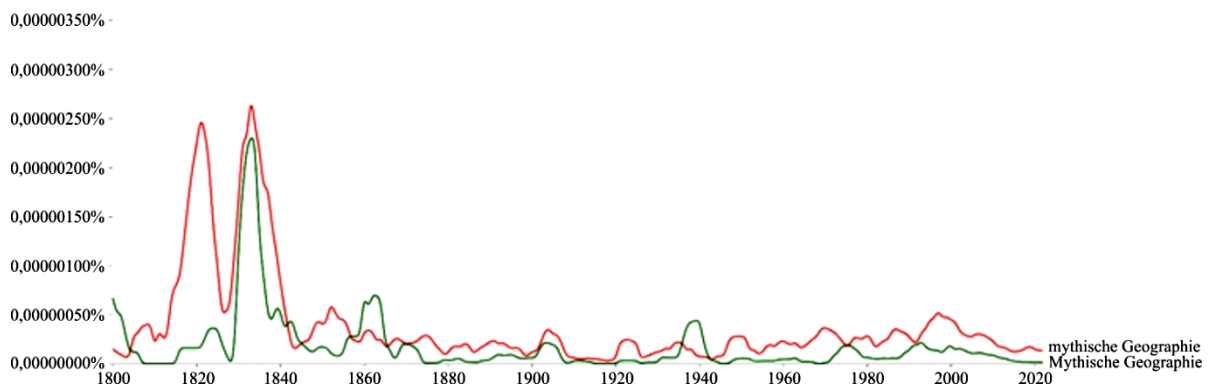

Рис. 1. Частка терміноодиниці *mythische Geographie* та *Mythische Geographie* в німецькомовних публікаціях 1800–2020 рр. із бази *Google Books* (регістр враховано, статистичне згладжування 2).

Побудовано автором за [16]

Аналогічно спостерігаємо розквіт міфогеографії на середину XIX ст. у Великій Британії (порівняно з німецькомовним світом зі запізненням на 20–40 років), спад упродовж XX ст. та знову піднесення на початку XXI ст. (рис. 2). У XIX ст. зацікавлення природою, стародавніми легендами і «потаємною» історією місць також надихав романтизм. Через старі легенди, сакральні місця, кельтські перекази формувалася британська ідентичність. Інтерес до чужих міфологій стимулювала колоніальна політика держави.

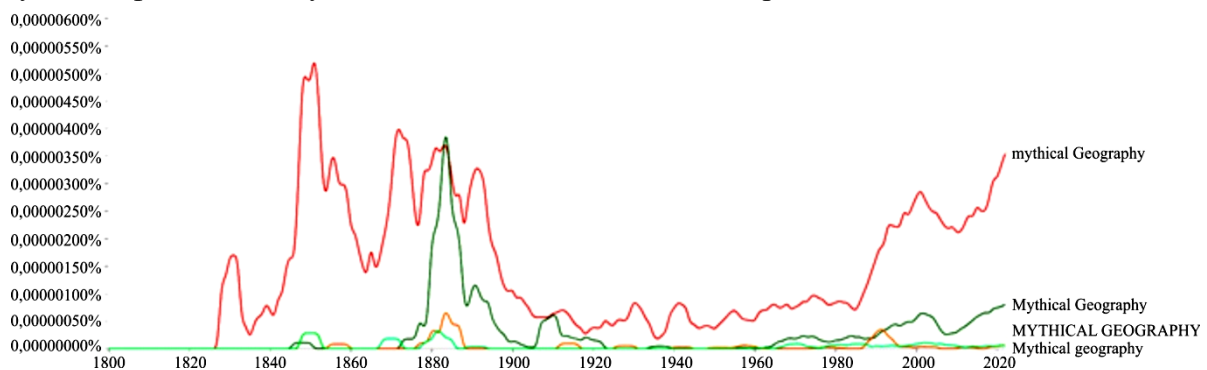

Рис. 2. Частка терміноодиниці *mythical geography*, *Mythical Geography*, *MYTHICAL GEOGRAPHY*, *Mythicalgeography* в англomовних публікаціях 1800–2020 рр. із бази *Google Books* (регістр враховано, статистичне згладжування 2).

Побудовано автором за [16]

Спад уваги до міфогеографії у XX ст. пояснюється суспільними процесами, коли на чільне місце вийшли наука, технології, функціональність міст, а не міфологічне бачення природи. Акцент на практичність, трансформацію суспільства відбувся внаслідок двох світових воєн. У Німеччині після Другої світової війни терміни, пов'язані з національними міфами і нацистською ідеологією, могли мати неприємні асоціації через використання міфів у нацистській пропаганді.

Дослідження суб'єктивних та міфологічних аспектів місця утвердив позитивістський підхід у науці, що наголошував на емпіричних даних та об'єктивному спостереженні. Унаслідок раціоналізації науки гуманітарні дисципліни стали послуговуватися строгою термінологією, витісняючи «поетичні» чи синкретичні терміни на кшталт *міфогеографія*. Географія стала чіткішою через взаємозв'язки з точними науками (картографія, математика, статистика, економіка), а вивчення міфів стало предметом філології, історії, антропології, релігієзнавства. Це зменшило перетин між міфом і географією як концептами.

З кінця XX ст. увагу до символів, локальних наративів, альтернативних історій повернув постмодернізм. На сучасну міфогеографію впливає екологічний рух зі сприйняттям

природи як живої і значущої сутності, розвиток неоурбаністики (рух зі створення «людяних міст», просторів з «душею», збереження історичного характеру місцевості через використання локальних наративів і легенд). Міфогеографія знову набуває популярності, але вже в інших контекстах – як психогеографія (перцепційна географія), перформативне мистецтво і постколоніальна критика простору тощо.

Історичний розвиток дає підставу до потрактування міфогеографії як міждисциплінарного наукового напрямку на змістовому перетині міфології і географії (рис. 3). Предметну сферу міфогеографії становлять уявні, символічні, міфологізовані образи простору. Позаяк кожна частина термінокомпозиту має своє смислове навантаження, яке змінювалось упродовж історичного розвитку, поняття *міфогеографія* є нечітким і неоднозначним.

Рис. 3. Позичювання міфогеографії у системі знання

Базовою основою міфогеографії є міфологія, яку традиційно інтерпретують як: систему міфів і міфологічну свідомість того чи того народу; як науку про міфи [11, с. 143]. Особливостями міфогеографічного знання є синкретичність, поєднання об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та ірраціонального. Таке потрактування збігається зі сучасним розумінням пізнання як процесу поступового руху людської думки від незнання до знання, а також позиціонування знання на перетині істини та віри [3, с. 131]. Міфи, легенди, вірування формують ненаукове знання, хоча міфологічний матеріал має важливе значення у багатьох конкретних науках. Зокрема, в *антропології* та *культурології* міфологія є важливим джерелом інформації про культуру, вірування та світогляд давніх народів, яка допомагає досліджувати еволюцію людської свідомості, культурні універсалії. В *історії* міфологія дає змогу вивчати міграцію народів, рід занять людей на різних етапах історичного розвитку; в *психології* – архетипи людей, колективне несвідоме; у *релігієзнавстві* – походження та розвиток релігійних уявлень. Для географії важливо, як давні люди сприймали Світ, пояснювали природні явища та соціальну організацію. Окрім того, що міфологія у взаємодії з конкретними науками виконує функцію інформаційного забезпечення, вона відтворює логіку та еволюцію пізнання Світу.

Географія, як наука про просторовий розподіл і взаємодію явищ на Землі, забезпечує знанняву систему *географія–міфологія* концепцією географічного детермінізму, теорією системності природного і людського (суспільного), унікальності географічних об'єктів, картографічним методом візуалізації матеріалу.

Сферу знання, що має безпосереднє значення для міфогеографії, формують культурологія, психологія, філософія, література. Зокрема, міфи вивчали швейцарський психолог і психіатр, філософ і культуролог *Карл Густав Юнг* (1875–1961) [14; 17], угорський і швейцарський філолог-класик, релігієзнавець *Карл Кереньї* (1897–1973) [17], румунський історик релігії, філософ-релігієзнавець і дослідник міфології *Мірча Еліаде* (1907–1986) [5; 6].

На жодній із проаналізованих нами 47-ми схем класифікації географічної науки українських і зарубіжних авторів та інституцій міфогеографія офіційно не подана, хоча окремі аспекти її досліджень розглядає гуманістична географія, геокультура, геософія [3, с. 173–187].

У системі географічного знання *міфогеографія* має змістовий перетин насамперед із *теорією і методологією географічної науки*. Міфогеографічні уявлення давніх народів щодо будови і функціонування Світу (цілісність, сферичність, ієрархічність, геліоцентризм, динамізм, циклічність) стали основою для розроблення теорії географічної (ландшафтної) оболонки як глобальної природно-суспільної системи і підсистем нижчих розмірних рівнів.

Міфологічну основу має також *геософія* – філософсько-географічний напрям, який досліджує взаємозв'язки між Людиною, Землею і Космосом. Геософія прагне зрозуміти глибинний сенс географічних явищ, розкрити їхній вплив на культурний, історичний, духовний розвиток людини. Геософія розглядає Землю як живий організм, простір як духовну категорію, культурний ландшафт як відображення духовного світу людини, гармонію з природою [9].

У суспільній географії гуманітарний складник міфів використовує *географія культури*, яка досліджує культурні ландшафти, культурні регіони, просторові проблеми культурної екології, культурної дифузії, культурної ідентичності, культурної спадщини тощо. З-поміж аналітичних напрямів географії культури (*географія релігії, сакральна географія етнокультурна географія, географія мов, географія мистецтва*) вирізнямо *міфотопоніміку* – науку, що вивчає особливості виникнення і функціонування топонімів міфогенного походження.

Позаяк у процесі історичного розвитку змінювалась об'єкт-предметна сфера географічної науки, методологія і методика її досліджень, нових сенсів набувало поняття *міф*, зміст міфогеографії трансформувався від класичного до постнекласичного її розуміння.

Класична міфогеографія. Класичне (традиційне, античне, умовно донаукове) розуміння міфогеографії базується на потрактуванні поняття *міф* як сакральної, священної оповіді, що пояснює походження Світу, його природних явищ, звичаїв, богів тощо. Головною функцією міфу за такого розуміння було пояснення Світу, закріплення традицій, моральних норм, колективного досвіду. Міф сприймався як істинна реальність, часто правдивіша, ніж емпіричний світ (табл. 1).

Таблиця 1

Класична, модерна, постмодерна концепція міфу*

Аспекти	Класична концепція	Модерна концепція	Постмодерна концепція
Розуміння міфу	сакральна історія, моральні та етичні настанови, джерело натхнення	архетип, символ, ідеологема	наратив, текст, симулякр
Ставлення до істини	міф як істина	відображення глибинних сенсів	міф як одна з можливостей
Функція	пояснення Світу, організація життя	інтерпретація досвіду, несвідомого	гра, деконструкція, переосмислення, релятивізм

Побудовано автором за [7; 8; 10–12].

Із огляду на класичне розуміння міфу і загальноприйняту методологію географічної науки, міфогеографія передбачає такі напрями досліджень:

- з'ясування впливу природного та культурного контекстів на формування міфів того чи того етносу, регіону;
- відображення у міфах географічних уявлень та визначення їхнього впливу на подальший розвиток географічних ідей;
- вивчення міфотопонімів і висвітлення їхнього зв'язку з реальними геооб'єктами, формування сучасної міфотопонімної картини Світу.

Модерна міфогеографія. Модерне потрактування міфогеографії пов'язане з еволюцією поняття *міф*. У XVII–XIX ст. міф сприймали як помилку, або застарілу форму

мислення; символ незрілості розуму, який ще не дійшов до раціональної науки; дитинство людства, яке має бути подолане через науку і логіку. У ХХ ст. міф розглядають уже як культурну конструкцію, яка слугує для вираження несвідомого, архетипів або як ідеологічний інструмент [17]. Міф стає способом організації досвіду, мовою несвідомого, колективною уявою або засобом маніпуляції масовою свідомістю. У Модерну епоху міф не є буквально правдивим, однак відображає глибинні структури свідомості, соціальних відносин і навіть наукових уявлень.

За таких умов у науковому дискурсі виникло поняття *наукові (проблемно-теоретичні) міфи, наукові міф-концепції* [15]. Поняття *науковий міф* розвивалося поступово та є результатом колективної інтелектуальної праці філософів та істориків науки, соціологів й інших дослідників, які намагалися осмислити і описати феномени, коли певні ненаукові або спрощені уявлення сприймаються як наукові факти. Поняття *науковий міф* означає популярне, стійке, однак неправильне (спрощене або спотворене) уявлення про наукові факти, теорію або методи, які поширюються в суспільстві або навіть поміж науковців. Наукові міфи можуть виникати через недостатню наукову грамотність (нерозуміння наукових концепцій, неправильне тлумачення результатів дослідження) або навмисне спотворення інформації (дезінформацію).

Наукові міфи, попри формування неправильних уявлень про науку як набір простих, однозначних фактів, а не як постійний процес досліджень і перегляду знань, впливають на популяризацію науки, коли складні наукові ідеї стають доступними та цікавими для загалу, а спрощення корисне для початкового розуміння. Розвінчування наукових міфів стає ефективним способом навчання, позаяк воно змушує критично мислити та шукати нову інформацію. В ідеальному варіанті науковими міфами (міфологемами) можна вважати ті елементи наукових теорій, що не є підсумком формальних розрахунків чи узагальненням результатів спостережень. Наукові гіпотези також можуть містити елементи міфів, а саме не достатність доказів, надмірне спрощення, використання метафор.

Найбільше міфів формується у філософії, культурології, в яких символічне чи ідеологічне уявлення маскується під наукову істину. Такі міфи використовують для легітимації певного світогляду, політики або соціального порядку. У ХХ ст. міфами, які прикривалися наукою, були расистські теорії, еugenіка, соціальний дарвінізм, концепції життєвого простору держав, концепція гартленду тощо.

У географії в процесі її історичного розвитку побутували такі наукові міф-концепції: абсолютний географічний детермінізм, ідея про природні кордони, міфи про нічийні землі (лат. *Terra nullis*), цивілізаційна місія Заходу, інакшість «Сходу», з новочасних – поділ Світу на центр, периферію, напівпериферію; концепція стадій географічного розвитку від нижчих до вищих форм; місто як вершина прогресу; «кінець» географії в епоху глобалізму.

Розвінчанням нібито «нейтральних» і «об'єктивних» уявлень про простір, які насправді мають ідеологічне походження, займається критична географія, критична картографія, постколоніальна теорія, неокolonіальна теорія. Критика географічних міфологем полягає в аналізі та розвінчанні усталених уявлень, образів та «наукових» істин, які формують наше сприйняття світу, території, інших культур.

Постмодерна міфогеографія. У постмодернізмі міф сприймається як один із небагатьох наративів, як текст або гра знаків. Втрачається віра у велику істину, натомість з'являється множинність інтерпретацій. Міф стає матеріалом для гри, іронії, деконструкції. Він може бути реконструйований, переосмислений, адаптований до нових контекстів. Межа між міфом і реальністю розмивається. Міф це вже не «брехня», не «правда», а симулякр. За Ж. Бодріаром, «симулякр – це зовсім не те, що приховує істину, це істина, яка приховує, що її немає. Симулякр істинний» [1, с. 5]. Перефразовуючи, міф – це істина, яка приховує, що її немає. Міф істинний.

Відповідно до такого розуміння міфу, постмодерна міфогеографія вивчає закономірності виникнення та функціонування просторових міфів, географічних образів на

філософських засадах екзистенціалізму та феноменалізму, методології гуманістичної географії [2, с. 372–403]. Метою її досліджень є виявлення та аналіз того, як культурні наративи формують сприйняття, розуміння та ставлення до конкретних територій, ландшафтів та міст.

Головні напрями постмодерних міфогеографічних досліджень:

- виявлення і документування міфів, легенд та інших культурних наративів, пов'язаних із конкретними геомісцями;
- аналізування символічного значення геооб'єктів (гір, річок, лісів, міст тощо) в різних культурних контекстах;
- дослідження впливу міфів і образів на формування територіальної ідентичності та почуття належності до певного геомісця;
- вивчення міфологічних мотивів у літературі, мистецтві, фольклорі та інших формах культурної репрезентації для формування геообразу;
- оцінка ролі міфологізованих просторів у соціальних, політичних та історичних процесах, зокрема у формуванні національних ідеологій, конструюванні кордонів та виникненні конфліктів;
- розкриття множинних контекстів та «реальностей» місця, які формуються під впливом різних міфологічних і культурних нашарувань;
- створення методів інтерпретації простору, що враховують його міфологічний складник;
- використання міфогеографічних підходів до дослідження міст, особливо тих, які мають багату історію та складну історичну спадщину;
- побудова образно-географічних карт, які візуалізують міфологічні та символічні уявлення про територію.

У контексті постмодернізму актуальним стає новий науковий напрям *геоміфологія* (англ. *geomythology*). Парні наукові дисципліни міфогеографія та геоміфологія мають спільний об'єкт дослідження – міфологічні тексти, проте відрізняються своїми дослідницькими підходами. Міфогеографія використовує головно історико-генетичний (виникнення і розвиток міфологічних уявлень), системно-структурний підходи (види міфологічних уявлень за об'єктами відображення, часом виникнення, способом відображення), геоміфологія – функціональний підхід. За вербальними засобами міфологізації геопростору (алегоризація, метафоризація) геоміфологія зближується з *геопоетикою* (англ. *geopoetics*) – формою інтелектуального і творчого освоєння геопростору за допомогою географічних образів, географічних міфів на основі використання художніх, наукових і *non-fiction* творів. Геопоетика у такому розумінні є ширшою за охопленням дійсності від геоміфології, позаяк вона вивчає взаємодію світу географії і світу мистецтва, головно літератури [12].

Нинішня міфогеографія на Заході – мистецько-дослідницька практика створення множинного, паралельного, іноді суперечливого бачення місця, в якому переплітаються міфи і легенди, реальне та уявне, публічне та інтимне, вигадані історії та фіктивні персонажі. Ключовими інструментами вияву прихованих значень та асоціацій простору стали прогулянка («дрейф»), опис місць як перформанс [18]. Результатом таких досліджень є враження, історії та інтерпретації місця через розповідь, фотографії, малюнки, записи звуків чи інші форми репрезентації.

Вищевикладене актуалізує проблему співвідношення об'єктивізму і суб'єктивізму науки і мистецтва в міфогеографічних дослідженнях. Суб'єктивізм, мистецьку сутність просторових міфів, геообразів виявляє ідеалізація (переважно з позиції топофілії), естетика, метафоризація сприйняття, оригінальність та неповторність, доступність сприйняття. Натомість принципи їхнього створення – об'єктивність, що впливає з потреби ізоморфізму між об'єктом реальної дійсності та його відображення людиною; усебічність, системність,

логічна несуперечність, креативність – аргументують твердження, що просторові міфи, геообраз є прерогативою науки [2, с. 378]. Співвідношення об'єктивізму і суб'єктивізму науки і мистецтва у постмодерній міфогеографії підтверджує діалектичну єдність змісту і форми, що виявляється в їхньому нерозривному взаємозв'язку та взаємозалежності, коли зміст визначає форму, а форма впливає на зміст.

Висновки. Історична послідовність (наступність) класичної, некласичної, постнекласичної міфогеографії не заперечує одночасного та взаємодоповнювального розвитку їхніх наукових напрямів. Міфогеографічні та геоміфологічні дослідження мають значний евристичний потенціал через подальше поглиблення міждисциплінарних зв'язків. Це дасть змогу виявляти приховані зв'язки, розкривати глибинні культурні коди та символічні значення простору. Перспективними стають дослідження реальних міфологічних ландшафтів як природно-суспільних систем міфологічної значущості (*місця сили, священні місця, сакральні простори*).

Окрім пізнавального, міфогеографічні та геоміфологічні дослідження мають прикладне значення, зокрема в таких видах діяльності:

- освіта (поглиблення знань з історії, географії, культури окремих регіонів світу);
- геоєкологія (формування екологічної свідомості та збереження природної спадщини);
- геотуризм і краєзнавство (організація тематичних маршрутів та екскурсій);
- геополітика (використання геосимволів, культурних кодів для формування геообразів країн і регіонів світу);
- маркетинг і брендинг територій (створення з використанням місцевих міфів і легенд унікального іміджу територій для забезпечення культурної переваги);
- просторове планування та дизайн (створення символічних публічних просторів, інтеграція елементів міфологічної спадщини в міське довкілля);
- креативна індустрія (створення різноманітних комерційних продуктів і послуг у сферах культури, мистецтва, розваг, дизайну, туризму й інших креативних галузях).

Список використаних джерел:

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Основи, 2004. 230 с.
2. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 488 с.
3. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 344 с.
4. Влах М. Поняття «географічний образ» у гуманістичній географії. *Історія української географії* : всеукр. наук.-теор. часопис. Тернопіль, 2014. Вип. 29–30. С. 132–139.
5. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії / пер. з англ. А.-М. Басаури-Зюзіної. Київ : Дух і літера, 2019. 256 с.
6. Еліаде М. Трактат з історії релігій / пер. з фр. О. Панича. Київ : Дух і літера, 2016. 520 с.
7. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. У. Еко. Харків : Фоліо, 2025. 1168 с.
8. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. У. Еко; 2-ге вид. Харків : Фоліо, 2024. 1040 с.
9. Кисельов Ю. О. Основи геософії: проблеми теорії та методології : монографія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 208 с.
10. Мітін І. Міфогеографія: теоретична рамка дослідження множинних контекстів місця й інструмент презентації міст на кордоні. *Схід – Захід* : історико-культурний збірник. Харків ; Київ : Критика, 2006. Вип. 8. С. 40–57.
11. Словник античної міфології / уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. стаття А. О. Білецький; відп. ред. А. О. Білецький. Київ : Наук. думка, 1989. 240 с.
12. Шаблій О. І. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка). *Часопис соціально-економічної географії*. 2014. Вип. 17. С. 10–17.
13. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ : Наук. думка, 2004. 560 с.
14. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2023. 608 с.
15. Allchin, D. (2003). Scientific myth-conceptions. *Science Education*. 87(3), 329–351. <https://doi.org/10.1002/sce.10054>.
16. Google Books Ngrams Viewer. URL: <https://books.google.com/ngrams> (дата звернення: 14.03.2025).
17. Jung, C. G., & Kerényi, K. (1941). Einführung in das Wasen der Mythologie. Zürich : Rhein-Verlag.
18. Smitch, P. (2010). Mythogeography: A guide to walking sideways. Triarchy Press.